

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

گرایش حقوق جزا و جرم شناسی

عنوان:

نقش قاعده حرمت تنفیر از دین در اجرای مجازات

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عادل ساریخانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر جلال الدین قیاسی

نگارنده:

رامین نیکخو

تابستان ۱۳۹۲

تقدیم به:

پدر و مادرم که از نگاهشان صلابت، از رفتارشان محبت و از صبرشان
ایستادگی را آموختم

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار **جناب آقای دکتر عادل ساریخانی** که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. از **جناب آقای دکتر جلال الدین قیاسی** به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده اند کمال تشکر را دارم.

همچنین از پدر و مادر عزیز، دلسوز و مهربانم که آرامش روحی و آسایش فکری فراهم نمودند تا با حمایت های همه جانبه در محیطی مطلوب، مراتب تحصیلی و نیز پایان نامه درسی ام را به نحو احسن به اتمام برسانم سپاسگزاری می نمایم.

چکیده

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران شاهد تغییرات بسیاری در قوانین جزایی بوده ایم. مجازات های اسلامی وارد مجموعه قوانین جزایی کشورمان شد و امکان اجرای آن فراهم گردید. در سال های اخیر اجرای برخی از این مجازات ها از قبیل قطع گردن با شمشیر، رجم، سوزاندن با آتش، پرتاب از بلندی یا خراب کردن دیوار بر مجرم، با عکس العمل افکار عمومی داخلی و خارجی مواجه شد. اجرای اینگونه مجازات ها در برخی موارد باعث گریز و رویگردانی مسلمانان از دین و عدم گرایش غیر مسلمانان به آیین بر حق اسلام شده است و تبعات ناخوشایندی به همراه داشته است. از طرفی قانونگذار ما در بحث قانونگذاری هیچ گاه نسبت به منابع معتبر فقهی و قواعدی که فقهای شیعه در طول تاریخ مورد استفاده قرار داده اند بی تفاوت نبوده است. از جمله این قواعد، قاعده حرمت تنفیر از دین است. مطابق این قاعده هر عملی که ذات آن موجب نفرت، بیزاری و گریز انسان ها از دین مبین اسلام باشد باید از انجام آن خودداری نمود مگر اینکه آن عمل به حدی مورد تاکید باشد که شارع تحت هیچ شرایطی راضی به ترک آن نباشد. اجرای مجازات های اسلامی بخشی از اعمال حاکمیت در اسلام بوده که هدف آن حفظ و صیانت از جامعه اسلامی است. بی تردید هدف امری ثابت است اما با توجه به تغییرات زمانی و مکانی، ممکن است وسایل رسیدن به هدف متفاوت و متغیر باشد. بنابراین، پویایی و بالندگی دین اسلام ایجاب می کند با بازنگری جایگاه نظرات عموم انسان های عاقل، عادل، منصف و غیر مغرض، خواسته ها و عقاید مشروع آنان در صورتی که با آموزه های شرع در تعارض نباشد، مورد توجه قرار گیرد و هنگامی که اجرای هر یک از مجازات ها موجب رویگردانی آنان از دین می گردد با استناد به قاعده حرمت تنفیر از دین از اجرای آن خودداری نماییم و حسب مورد مجازات دیگری را جایگزین آن نماییم.

کلید واژه: دین، قاعده فقهی، مجازات، دین گریزی.

فهرست عناوین

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۱.....	الف - بیان مساله.....
۳.....	ب - سوالات تحقیق.....
۴.....	ج - فرضیات تحقیق.....
۴.....	د - پیشینه تحقیق.....
۴.....	ه - ضرورت تحقیق.....
۵.....	و - اهداف تحقیق.....
۵.....	ز - سامانه تحقیق.....
۶.....	ح - روش تحقیق.....
۷.....	فصل اول - مفاهیم، پیشینه و مبانی قاعده حرمت تنفیر از دین.....
۸.....	مبحث اول - مفاهیم.....
۸.....	گفتار اول - مفاهیم لغوی.....
۸.....	الف - قاعده.....
۹.....	ب - دین.....
۹.....	ج - تنفیر.....
۹.....	گفتار دوم - مفاهیم اصطلاحی.....
۹.....	الف - قاعده.....
۱۰.....	ب - دین.....
۱۰.....	ج - تنفیر.....
۱۲.....	مبحث دوم - پیشینه دین گریزی.....
۱۲.....	گفتار اول - قبل از اسلام.....
۱۳.....	گفتار دوم - بعد از اسلام.....
۱۴.....	مبحث سوم - مبانی شکل گیری قاعده حرمت تنفیر از دین.....
۱۴.....	گفتار اول - جلوگیری از دین گریزی مردم.....
۱۵.....	گفتار دوم - حفظ اصل اسلام.....
۱۶.....	گفتار سوم - رعایت مصلحت.....

- ۱۷..... الف - مصلحت در اصطلاح فقهی
- ۱۸..... ب - قلمرو مصلحت در اسلام
- ۲۰..... ج - متولی تشخیص مصلحت در نظام اسلامی
- ۲۱..... گفتار چهارم - تقیه
- ۲۳..... گفتار پنجم - اعمال قاعده اهم و مهم
- ۲۸..... فصل دوم - قاعده حرمت تنفیر از دین، ادله و ملاک آن
- ۲۹..... مبحث اول - مقایسه قاعده فقهی با قاعده اصولی
- ۲۹..... گفتار اول - قاعده فقهی
- ۳۱..... گفتار دوم - قاعده اصولی
- ۳۲..... گفتار سوم - مقایسه مفاهیم
- ۳۳..... مبحث دوم - جایگاه قاعده فقهی حرمت تنفیر از دین در حقوق اسلام
- ۳۳..... گفتار اول - فطری بودن احکام اسلامی
- ۳۵..... گفتار دوم - مصالح و مفاسد واقعی در احکام اسلامی
- ۳۶..... گفتار سوم - امکان تنفر از احکام دین با لحاظ فطری و واقعی بودن
- ۳۷..... مبحث سوم - ادله قاعده حرمت تنفیر از دین
- ۳۸..... گفتار اول - کتاب
- ۴۲..... گفتار دوم - سنت
- ۴۵..... گفتار سوم - اجماع
- ۴۷..... گفتار چهارم - عقل
- ۴۹..... مبحث چهارم - ملاک قاعده حرمت تنفیر از دین
- ۵۰..... گفتار اول - تشخیص موضوعات نفرت برانگیز
- ۵۰..... الف - تشخیص موضوع توسط مکلف
- ۵۱..... ب - تشخیص موضوع توسط فقیه
- ۵۲..... گفتار دوم - تعداد افراد مورد نیاز برای تشخیص موضوع
- ۵۳..... الف - رجوع به نظر مردم در جامعه اسلامی
- ۵۴..... ب - مراد از اکثریت افراد جامعه
- ۵۶..... گفتار سوم - تنفیر افراد غیر مسلمان از احکام اسلامی

فصل سوم - مصادیق مجازات های نفرت برانگیز و آثار قاعده حرمت تنفیر از دین در اجرای آن.....	۵۸
مبحث اول - مصادیق مجازات های نفرت برانگیز.....	۶۰
گفتار اول - مجازات قطع گردن با شمشیر.....	۶۰
گفتار دوم - مجازات رجم.....	۶۲
الف - گزارش نمایندگان ویژه کمیسیون حقوق بشر در خصوص اجرای مجازات رجم.....	۶۵
ب - قطعنامه های صادره علیه ایران در خصوص اجرای مجازات رجم.....	۶۶
گفتار سوم - حد لواط.....	۶۷
الف - کشتن با شمشیر.....	۶۹
ب - سوزاندن با آتش.....	۶۹
ج - سنگسار کردن.....	۷۰
د - پرتاب از بلندی یا خراب کردن دیوار بر محکوم.....	۷۰
ه - جمع یکی از مجازات های مذکور و سوزاندن با آتش.....	۷۱
مبحث دوم - آثار قاعده حرمت تنفیر از دین در اجرای مجازات.....	۷۲
گفتار اول - مجازات قطع گردن با شمشیر.....	۷۲
گفتار دوم - مجازات رجم.....	۷۵
گفتار سوم - حد لواط.....	۸۱
نتیجه گیری و پیشنهادها.....	۸۵
الف - نتیجه گیری.....	۸۵
ب - پیشنهادها.....	۸۷
منابع و مأخذ.....	۸۹
الف - کتب.....	۸۹
ب - مقالات.....	۹۵
پیوست شماره ۱ - پژوهش آماری.....	۹۸
پیوست شماره ۲ - بخشنامه های قوه قضاییه.....	۱۰۱
پیوست شماره ۳ - استفتائات قضایی.....	۱۰۳

مقدمه

الف - بیان مساله

در سال های اخیر (پس از پیروزی انقلاب اسلامی) اجرای برخی مجازات های اسلامی، با واکنش افکار عمومی داخلی و خارجی مواجه گردید. نهادهای بین المللی حامی حقوق بشر، گزارش ها و قطعنامه های بسیاری در محکومیت چنین مجازات هایی صادر کرده اند. متأسفانه عملکرد این نهادها دستاویزی برای معرفی اسلام به عنوان دینی خشن گردیده است و اجرای این مجازات ها را با مشکل جدی مواجه کرده است. از یک سو، برخی از فقها و حقوقدانان با توجه عملکرد سوال برانگیز و در برخی موارد متعارض این مجامع بین المللی که شائبه سیاسی بودن تصمیمات آنان را تقویت کرده است، بر این باورند که به صرف ادعای آنان نمی توان از اجرای مجازات های اسلامی خودداری نمود. از سوی دیگر، برخی مقامات عالی رتبه ضمن درک تبعات ناخوشایند اجرای اینگونه مجازات ها (از جمله اتهام نقض حقوق بشر و مهم تر از آن؛ خطر رویگردانی افکار عمومی از آموزه های اسلام) با توصیه های غیر رسمی یا با صدور بخشنامه های قضایی سعی در عدم اجرای آن دارند.

«قاعده حرمت تنفیر از دین» به عنوان یکی از قواعد مترقی و در عین حال ریشه دار در فقه اسلامی از جمله ابزارهایی است که در حل این معضل، تاثیرگذار خواهد بود. مطابق این قاعده هر عملی که ذات آن موجب نفرت، بیزاری و گریز انسان ها از دین مبین اسلام باشد باید از انجام آن خودداری نمود مگر اینکه آن عمل به حدی مورد تاکید باشد که شارع مقدس تحت هیچ شرایطی راضی به ترک آن نباشد.

بحث درباره قاعده حرمت تنفیر از دین، از این نقطه آغاز می شود که هرگاه اجرای حکمی از احکام شریعت، باعث تبلیغات سنگین علیه اسلام و مسلمین گردد و از این طریق سبب دین گریزی بخش قابل توجهی از مردم شود؛ آیا دین همچنان بر اجرای آن بخش از احکام شریعت اصرار می ورزد، یا آن که تا فراهم شدن زمینه فکری و فرهنگی لازم، از اصرار بر اجرای آن خودداری می کند؟ به عبارت دیگر، آیا رویگردانی افکار عمومی از احکام شریعت می تواند در اجرای آنها اثر گذار باشد یا خیر؟

در متون فقهی ما قاعده حرمت تنفیر از دین در قالب بحث مستقل مطرح نشده است. اما در هر یک از منابع چهارگانه استنباط احکام (کتاب، سنت، اجماع و عقل) ادله محکمی وجود دارد که بر این قاعده و قابلیت استناد به آن دلالت دارد. با این وجود، در دامنه اجرای این قاعده اختلاف نظر وجود دارد.

یکی از موارد کاربرد قاعده مذکور اجرای مجازات های اسلامی است. اجرای برخی مجازات ها، با مفاسد جانبی در حالت تزاحم است. در این زمینه، سه نوع تزاحم را می توان تصور نمود: «اول- مصلحت موجود در اجرای مجازات، با ضرر شخص محکوم تزاحم نماید، مثلاً بدانیم که اجرای تازیانه بر محکوم، وی را به بیماری درمان ناپذیری دچار می سازد یا سبب مرگش می شود. دوم- اجرای مجازات سبب شود مسلمانان دچار حرج غیرقابل تحمل شوند، مانند این که جامعه جهانی و غیر مسلمانان، مسلمانان را به دلیل اجرای برخی از حدود، از طریق اعمال محدودیت ها در تنگنا قرار دهند. سوم- اجرای مجازات باعث دین گریزی و تنفر جمعی از مردم از اصل دین و آیین شود».^۱ در این موارد اصرار بر اجرای مجازات، ممکن است باعث نفرت مردم و در نتیجه رویگردانی آنان از اصل دین شود.

به طور معمول اجرای مجازات، اهداف فردی و اجتماعی را که از اجرای کیفر انتظار می رود، برآورده می سازد اما اگر اجرای آن با مفسده ای جانبی همراه شود، در نظر شارع و همچنین به حکم عقل، دفع این مفسده از جلب مصالح مترتب بر اجرای مجازات مهم تر است. در روح انسان، گاهی بعضی دعوت ها نه تنها سوق دادن نیست بلکه تنفیر یعنی نفرت ایجاد کردن و فرار دادن است. مواردی وجود دارد که مردم را از اسلام متنفر می کند. خشونت ها و ملامت های زیاد از این قبیل است.^۲ به همین دلیل، گروهی از فقیهان که برای شکل و شیوه اجرای مجازات های مذکور در متون دینی موضوعیت قائلند، تغییر شیوه اجرای مجازات های اسلامی را در فرضی که مستلزم ضرر اسلام و مسلمانان باشد لازم دانسته اند.^۳ فقیه دیگری در این خصوص معتقد است «اگر اقامه برخی از حدود با کیفیت ویژه آن در منطقه ای خاص یا در همه مناطق و یا

۱. رحیم نوبهار، **اهداف مجازات ها در جرایم جنسی**، چاپ اول، (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹)، ص ۳۰۳.

۲. مرتضی مطهری، **سیری در سیره نبوی**، چاپ هجدهم، (تهران: صدرا، ۱۳۷۶)، صص ۲۰۹ - ۲۱۶.

۳. محمدصادق روحانی، **استفتانات قضاییه و موسسه حقوقی وکلای بین الملل**، چاپ اول، (قم: دفتر آیت الله روحانی، ۱۳۷۸)، ص ۴۰ و ۴۱.

در برهه ای از زمان، موجب تنفر افکار عمومی از اسلام و احکام آن و در نتیجه تضعیف اساس دین گردد، حاکم مسلمین می تواند بلکه موظف است اقامه آن حد را تا زمان توجیه افکار عمومی نسبت به مقررات و حدود اسلامی و علت وضع آن ها تعطیل نماید.^۱ بر این اساس، باید به آثار جانبی اجرای مجازات های اسلامی بر فرد مرتکب، جامعه اسلامی و حتی برداشت های جامعه جهانی از اجرای این مجازات ها توجه نمود.

دین یک روش اجتماعی است که خداوند اجرای آن را بر عهده مردم قرار داده است. خداوند راضی به کفر بندگان خویش نیست و چنین خواسته که افراد همه با هم و به طور دسته جمعی اقامه دین کنند.^۲ در حکومت اسلامی توجه به خواسته و عقاید مردم در چارچوب ضوابط دینی اصالت دارد. امام علی (ع) در این باره می فرماید: «کسی که از دیدگاه های مختلف استقبال می کند به خطاها واقف می شود».^۳ البته باید این نکته را مدنظر قرار داد که مقبولیت نظر اکثریت مردم در آموزه های دینی، به رعایت و اهتمام به ارزش های اسلامی بستگی دارد و پیروی از آن، در صورتی مجاز است که با باورهای دینی مغایر نباشد، در غیر این صورت، نه تنها پیروی از اکثریت سودمند نیست بلکه پی آمدهای منفی زیادی را نیز در پی خواهد داشت.

با بررسی آیات و روایات وارده در باب مجازات ها چنین فهمیده می شود که هدف شارع از تشریح آن ها اصلاح فرد و جامعه، پیشگیری از تکرار جرم و تامین امنیت و آسایش آحاد اجتماع است. لذا چنانچه در برهه ای از زمان با اجرای برخی از مجازات ها نه تنها اهداف مورد نظر تحقق نیابد بلکه اجرای آن موجب تنفر افکار عمومی از اسلام و احکام آن و در نتیجه موجب تضعیف اساس دین گردد، باید با استناد به قاعده حرمت تنفیر از دین، از اجرای آن خودداری و مجازات دیگری را جایگزین آن نماییم.

ب - سوالات تحقیق

۱- مبانی و ادله قاعده حرمت تنفیر از دین چیست؟

۲- چه مجازات هایی نفرت برانگیز است؟

۱. حسینعلی منتظری، رساله استفتائات، چاپ اول، (تهران: نشر سایه، ۱۳۸۳)، ج ۲، ص ۵۱۰.

۲. محمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چاپ اول، (قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، ۱۳۶۳)، ج ۴، ص ۲۰۸.

۳. محمد دشتی، نهج البلاغه، چاپ چهارم، (قم: طلوع مهر، ۱۳۸۵)، حکمت ۱۷۳: «من استقبل وجوه الاراء عرف مواقع الخطاء».

۳- آیا تنفیر غیر مسلمانان از اجرای احکام شریعت، می تواند در اجرای آن تاثیرگذار باشد؟

۴- تنفیر چه تعدادی از افراد در اجرای احکام شریعت موثر است؟ تمام افراد، اکثریت جامعه و یا شمار قابل توجهی از افراد؟

ج - فرضیات تحقیق

۱- رعایت مصلحت و حفظ اصل دین اسلام؛ از جمله مهم ترین مبانی شکل گیری قاعده حرمت تنفیر از دین است. ادله این قاعده نیز در کتاب، سنت، اجماع و عقل؛ قابل بررسی است.

۲- مجازات هایی از قبیل رجم و حد لواط نفرت برانگیز است.

۳- تنفیر غیر مسلمانان در صورتی که از روی غرض ورزی و دشمنی نباشد می تواند در اجرای برخی مجازات ها موثر باشد.

۴- تنفیر تعدادی از افراد که از نظر عرف قابل توجه باشد می تواند در اجرای برخی احکام موثر باشد.

د - پیشینه تحقیق

در این زمینه تحقیقی به صورت مستقیم و تخصصی وجود ندارد. تنها تحقیق موجود، مقاله ای از جناب آقای دکتر رحیم نوبهار با عنوان «بررسی قاعده فقهی حرمت تنفیر از دین» است که در شماره چهل و دوم مجله تحقیقات حقوقی، در سال ۱۳۸۴ چاپ شده است. درباره اجرای مجازات های اسلامی نیز در اندک تحقیقات موجود، تنها از یک بعد به مساله اجرای مجازات ها نگریسته اند اما در این تحقیق سعی شده به تمام زوایای امر توجه شود تا گامی در جهت اجرای هر چه بهتر مجازات ها باشد.

ه - ضرورت تحقیق

با توجه به اینکه شیوه اجرای مجازات ها در برخی موارد کمتر مورد بحث قرار گرفته است و با در نظر گرفتن انتقادات، مخالفت ها و واکنش های منفی افکار عمومی داخلی و خارجی نسبت به اجرای برخی از مجازات ها، همچنین با در نظر گرفتن مشکلات پیش آمده به جهت اجرای برخی مجازات ها، ضرورت ارائه راهکاری (که در آموزه های شرع مقدس اسلام نیز بیان شده باشد) جهت حل این مشکل به خوبی روشن می شود.

پیشینیان به ویژه در کتب مرجع در قواعد فقه، گام‌هایی در تبیین قواعد حوزه حقوق برداشته‌اند که اکنون چراغ راه ما محسوب می‌شوند اما باید اذعان نمود که حاصل تلاش‌های این محققان در استکشاف قواعد حوزه حقوق برای تبیین آنچه که ما امروز برای نیل به اهداف خود لازم داریم نه تنها کافی نیست بلکه نیاز به تأمل جدید نیز دارد. هنوز قواعد فقهی بسیاری وجود دارند که در استنباط احکام نقش سرنوشت‌سازی دارند ولی به عنوان قاعده به آن‌ها توجه نشده است. بنابراین شایسته است با بررسی و پژوهش در این قواعد و تبیین ابعاد مختلف آن، هر چه بیشتر بر بالندگی این علم افزوده گردد.

و - اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق، بررسی و تبیین قاعده حرمت تنفیر از دین و تعیین محدوده تاثیر آن در اجرای مجازات‌هاست که این امر می‌تواند نقش مهمی در کاهش گرایش افراد مسلمان به ترک دین مبین اسلام و افزایش گرایش افراد غیر مسلمان به آموزه‌های اصیل اسلام داشته باشد. لذا در این تحقیق با تکیه بر منابع دینی و اندیشه‌های اندیشمندان معاصر، کوشیده‌ایم تا ضمن تبیین مفاد و شرایط اعمال قاعده حرمت تنفیر از دین، جایگاه و نقش افکار عمومی را در اجرای مجازات‌های اسلامی، از دیدگاه شرع مقدس اسلام مورد بررسی قرار دهیم.

ز - سامانه تحقیق

این رساله در سه فصل تدوین شده است. در فصل اول؛ مفاهیم، پیشینه و مبانی قاعده حرمت تنفیر از دین مورد بحث قرار می‌گیرد. در مبحث اول؛ مفاهیم لغوی و اصطلاحی واژگان قاعده، دین و تنفیر بیان می‌گردد. پیشینه دین‌گریزی قبل و پس از اسلام در مبحث دوم بررسی می‌شود و در مبحث سوم؛ جلوگیری از دین‌گریزی مردم، حفظ اصل اسلام، رعایت مصلحت، تقیه و اعمال قاعده اهم و مهم، به عنوان مهم‌ترین مبانی شکل‌گیری قاعده حرمت تنفیر از دین معرفی می‌گردد.

در فصل دوم؛ قاعده حرمت تنفیر از دین، ادله و ملاک آن بررسی می‌شود. بدین منظور در مبحث اول، به مقایسه قاعده فقهی با قاعده اصولی می‌پردازیم. در مبحث دوم، جایگاه قاعده حرمت تنفیر از دین در حقوق اسلام را مورد بررسی قرار می‌دهیم و از فطری بودن احکام اسلامی، ابتنای آن بر مصالح واقعی و امکان تنفر از این احکام با لحاظ فطری و واقعی بودن آن

سخن می‌گوییم. در مبحث سوم، ادله و در نهایت در مبحث چهارم، ملاک قاعده حرمت تنفیر از دین بیان می‌گردد.

در فصل سوم؛ مصادیق مجازات‌های نفرت برانگیز و آثار قاعده حرمت تنفیر از دین در اجرای آن بیان می‌گردد. در مبحث اول؛ مجازات قطع گردن با شمشیر، رجم و حد لواط به عنوان مصادیق مجازات‌های نفرت برانگیز معرفی می‌شوند و در مبحث دوم؛ آثار قاعده حرمت تنفیر از دین در اجرای مجازات‌های مذکور بیان می‌گردد.

ح - روش تحقیق

در این تحقیق کوشیده ایم تا با شیوه تحلیلی توصیفی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای، قاعده حرمت تنفیر از دین و محدوده تاثیر آن در اجرای مجازات‌ها را تبیین نماییم تا بدین وسیله پاسخگوی برخی شبهات و ابهامات پدیده آمده پیرامون مجازات‌های اسلامی باشیم.

فصل اول

مفاهیم، پیشینه و مبانی

قاعده حرمت تنفیر از دین

لازمه بحث و بررسی هر موضوعی آگاهی از مفاهیم، پیشینه و مبانی آن موضوع است. این آگاهی مقدمه ای برای ورود به مباحث اصلی است به همین جهت در مبحث اول به بررسی مفاهیم لغوی و اصطلاحی قاعده، دین و تنفیر می پردازیم. در مبحث دوم، پیشینه دین گریزی را در دو دوره قبل و بعد از اسلام بررسی می نمایم و در مبحث سوم، مبانی قاعده حرمت تنفیر از دین را مورد بررسی قرار می دهیم.

مبحث اول – مفاهیم

در این مبحث برآنیم تا مفاهیم لغوی و اصطلاحی سه واژه قاعده، دین و تنفیر را مورد بررسی قرار دهیم.

گفتار اول – مفاهیم لغوی

در پژوهش های علمی مفاهیمی وجود دارد که فرد پژوهشگر بایستی با آنها آشنایی داشته باشد، به همین جهت در گفتار حاضر، به بررسی مفاهیم لغوی سه واژه قاعده، دین و تنفیر می پردازیم.

الف – قاعده

قاعده در لغت به معنای اساس، پایه، بنیان، اصل، سبک،^۱ دستور، آیین،^۲ ضابطه و قانون آمده است.^۳ در مجمع البحرین آمده است که قاعده به معنای پایه و بنیان برای چیزی است که در بالای آن قرار دارد.^۴

۱. احمد سیاح، فرهنگ بزرگ جامع نوین ترجمه المنجد، چاپ ششم، (تهران: کتابفروشی اسلام، ۱۳۸۵)، ج ۲، ص ۱۶۲۴.

۲. پرویز اتابکی، فرهنگ جامع کاربردی عربی فارسی، چاپ اول، (تهران: نشر فرزانه، ۱۳۸۰)، ج ۲، ص ۲۰۶۸.

۳. محمد معین، فرهنگ فارسی، چاپ چهاردهم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۸)، ج ۲، ص ۲۶۱۷.

۴. فخر الدین طریحی، مجمع البحرین، چاپ چهارم، (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵)، ج ۳، ص ۱۲۹.

ب - دین

دین در لغت به معنای کیش، آیین،^۱ راه و روش آمده است.^۲ همچنین پاداش، عادت، اسلام، پرهیزگاری و هر چیزی که به وسیله آن بتوان خدا را عبادت کرد، از دیگر معانی این واژه است.^۳

ج - تنفیر

تنفیر از ریشه نفر به معنای رمیدن و متنفر شدن است.^۴ تنفر نیز به معنای کراهت داشتن،^۵ بیزاری، بیگانگی، نفرت و گریز است.^۶

گفتار دوم - مفاهیم اصطلاحی

در گفتار پیشین با اقتباس از لغت نامه ها و کتاب های مرجع؛ به بیان مفاهیم لغوی سه واژه قاعده، دین و تنفیر پرداختیم. در گفتار حاضر برآنیم تا مفاهیم اصطلاحی این واژگان را در کلام فقها و حقوقدانان مورد بررسی قرار دهیم.

الف - قاعده

قاعده در اصطلاح به معنای قانون بسیار کلی است که منشا استنباط قوانین محدودتر بوده یا مبنای قوانین متعدد دیگر باشد.^۷ در تعریف دیگر، قاعده به یک اصل کلی گفته می شود که از طریق ادله شرعیه ثابت شده باشد و بر مصادیق خود به نحو انطباق کلی طبیعی بر مصادیقش، قابل صدق باشد.^۸ بخشی از هر دانش را قواعد آن تشکیل می دهد. برای مثال در علم نحو حکم های «کل فاعل مرفوع» و «کل مفعول منصوب» از زمره قواعد آن علم هستند. در هندسه نیز گزاره مجموع زوایای یک مثلث برابر با ۱۸۰ درجه است، از قواعد آن به شمار می رود.^۹

۱. حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، چاپ هفدهم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۱)، ص ۵۲۲.

۲. محمد معین، پیشین، ص ۱۵۹۷.

۳. احمد سیاح، پیشین، ص ۶۰۰.

۴. پرویز اتابکی، پیشین، ص ۸۸۰.

۵. عبد النعم محمد حسنین، قاموس الفارسیه، الطبعه الاولى، (بیروت: دار الکتب اللبانی، ۱۴۰۲ ه. ق)، ص ۱۶۷.

۶. احمد سیاح، پیشین، ص ۲۰۷۳.

۷. محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، چاپ نهم، (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۷)، ص ۵۱۳.

۸. کاظم مصطفوی، قواعد فقه (۲)، چاپ اول، (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰)، ص ۱۳.

۹. احمد حاجی ده آبادی، قواعد فقه جزایی، چاپ اول، (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹)، ص ۴.

ب - دین

اگرچه در تعریف دین بین اندیشمندان اختلاف نظر وجود دارد ولی دین یعنی شیوه رفتار صحیح انسانی، آن گونه که خدا می خواهد.^۱ در قرآن کریم معانی متعددی از دین ارائه شده است که از جمله آن، می توان به دو مفهوم قیامت^۲ و مجموعه ای از رفتارها و باورها^۳ اشاره نمود. از منظر قرآنی کسی دیندار است که اعمال و رفتار او موجب رضایت خدای سبحان شود. همچنین دین گریزی نیز به معنای عدم اعتقاد، پذیرش و اطاعت نسبت به آنچه خدای سبحان توسط انبیا و ائمه اطهار (ع) برای جامعه نازل کرده است، می باشد.^۴ در این تحقیق مراد از دین، اسلام است.

ج - تنفیر

مفاد قاعده تنفیر را می توان اینگونه بیان کرد: «انجام هر عملی که موجب بیزاری و نفرت مردم از دین شود، حرام است. حتی اگر عمل به یک حکم الزامی شرعی هم موجب گریزان شدن مردم از دین شود می توان و بلکه باید از عمل به آن خودداری کرد. جز در مورد احکامی که شارع مقدس در هیچ حال راضی به ترک آنها نیست».^۵ مطابق این قاعده هر عملی که ذات آن موجب نفرت، بیزاری و گریز انسان ها از دین مبین اسلام باشد باید از انجام آن خودداری نمود مگر اینکه آن عمل به حدی مورد تاکید باشد که شارع مقدس تحت هیچ شرایطی راضی به ترک آن نباشد. در این تعریف منظور از انسان؛ هر انسان عاقل، منصف و عادل است که به دور از غرض ورزی های سیاسی، نژادی، قومی، ملی و مذهبی به ابراز عقیده در این باره می پردازد. همچنین این ابراز عقیده در صورتی دارای اعتبار است که ناشی از احساسات زودگذر و بی مبالاتی در دین و اخلاق نباشد. از طرفی ریشه در القائات دشمنان و بدخواهان دین نداشته باشد. در غیر این صورت، دلیلی برای همسو شدن با چنین عقایدی و ترتیب اثر دادن به آن ها وجود نخواهد داشت.^۶

۱. محمدتقی مصباح یزدی، نظریه سیاسی اسلام، چاپ دوم، (قم: موسسه امام خمینی، ۱۳۷۸)، ج ۱، ص ۳۸.

۲. قرآن کریم، سوره صافات، آیه ۲۰.

۳. قرآن کریم، سوره کافرون، آیه ۶.

۴. ابراهیم اصفهانی، "نگاهی به عوامل جامعه شناسی و روان شناختی دین گریزی با تکیه بر یافته هایی از سوره مبارکه هود (ع)"، فصلنامه معرفت، شماره ۶۴، (فروردین / ۱۳۸۲): ۱۴.

۵. رحیم نوبهار، "بررسی قاعده فقهی حرمت تنفیر از دین"، مجله تحقیقات حقوقی، (پاییز و زمستان / ۱۳۸۴): ۱۳۵.

۶. محمد حسین الغروی الاصفهانی، نهاییه الدرایه فی شرح الکفایه، چاپ اول، (قم: انتشارات سید الشهداء، بی تا)، ج ۲، ص ۳۲۴.

دین‌گزینی به دو صورت قابل تصور است؛ اول- رویگردانی مسلمانان از آموزه‌های اسلام. دوم- عدم گرایش و عدم تمایل غیر مسلمانان به دین مبین اسلام. در غالب موارد، نوع اخیر مورد نظر است زیرا کسانی که حقانیت احکام اسلامی را درک کرده‌اند به ندرت از آن رویگردان می‌شوند. با این وجود، احتمال اول را هم نمی‌توان دور از ذهن دانست.

حرمت تنفیر از دین را به دو گونه می‌توان تقریر نمود. «در تقریر اول، محتوای قاعده به این گزاره باز می‌گردد که، ارتکاب اعمال ما آنگاه که مایه‌گریز انسان از اصل دین شود، حرام است. بدین معنا، حرمت تنفیر از دین، از بدیهیات است. چنانکه در قاعده حرمت اهانت به محترمان دینی، بسیاری از فقیهان اصل حکم را از ضروریات اسلامی بر شمرده‌اند، در تقریر دوم، مقصود از حرمت تنفیر از دین آن است که این حکم دارای چنان اهمیت و ملاک اقوایی است که بر ادله احکام اولیه حاکم است. بر این پایه، مفاد قاعده حرمت تنفیر، نظیر نفی حرج است که بر ادله احکام اولیه حاکم است»^۱.

در متون فقهی، حرمت تنفیر از دین به عنوان قاعده‌ای مستقل بررسی نشده است اما استناد فقیهان به مضمون آن نشان می‌دهد که مفاد آن همچون قاعده‌ای عقلی یا آمیخته از عقل و نقل مورد پذیرش آنان بوده است. «حرمت‌گریزان نمودن مردم از دین، بر این پیش‌فرض مبتنی است که دین و آموزه‌های آن، وحیانی و قدسی‌اند، ولی این آموزه‌ها در مقام اجرا در جامعه انسانی، وجهه اجتماعی پیدا می‌کنند. از این رو، در عمل، همچون سایر امور اجتماعی، ناگزیرند از قواعد اجتماعی پیروی کنند»^۲.

ذکر این نکته ضروری است که پذیرش قاعده‌ای با عنوان حرمت تنفیر از دین و معرفی برخی از احکام به عنوان مصادیق نفرت برانگیز، به معنای وجود احکام‌گریزان‌کننده و خلاف فطرت در آموزه‌های دین مبین اسلام نیست بلکه همانگونه که در ادامه بیان می‌شود این تصور ناشی از عدم آگاهی و بی‌توجهی به ابتدای احکام اسلامی بر مصالح و مفاسد واقعی است. از این رو، با استناد به قاعده حرمت تنفیر از دین؛ تا زمان توجیه افکار عمومی و فراهم شدن زمینه فکری و فرهنگی لازم، از اجرای برخی مصادیق احکام اسلامی خودداری می‌کنیم.

۱. رحیم نوبهار، پیشین: ۱۳۷ و ۱۳۸.

۲. رحیم نوبهار، اهداف مجازات‌ها در جرایم جنسی، پیشین، ص ۳۰۹.

مبحث دوم - پیشینه دین گریزی

پدیده دین گریزی یکی از مشکلات اساسی جوامع انسانی است که همواره دغدغه هایی را برای رهبران دینی و دینداران به وجود آورده است.^۱ از زمان پیدایش نخستین دین، برخی دین را بر نتافتند و گروهی سر بر آستان آن نهادند اما پس از چندی از آن گریختند. دین گریزی و عوامل آن در گذشته بسیار محدود و انگشت شمار بود، هم دین گریزان در اقلیت بودند و هم عوامل دین گریزی در شمار قرار نمی گرفت.

نگاهی به تاریخ پر فراز و نشیب دین نشان می دهد دین باوری به تقلیل می رود و دین گریزی رشد می کند، تا آنجا که در چند سده اخیر دین گریزی سرعت چشمگیری یافته و دین بر شتون زندگی حاکم نیست، دین تافته ای جدا بافته از دیگر نهادهای اجتماعی لحاظ نمی شود. در مبحث حاضر، پیشینه دین گریزی را در دو دوره قبل و بعد از اسلام مورد بررسی قرار می دهیم.

گفتار اول - قبل از اسلام

قبل از بررسی پیشینه دین گریزی در کتاب و سنت، شایسته است ابتدا آن را در شرایع قبل از اسلام یعنی در مذهب یهودیت و مسیحیت، به طور گذرا مورد بررسی قرار دهیم.

آیین یهود (مانند اسلام و مسیحیت) از آغاز بر توحید استوار شده بود و تمام انبیای دین یهود، از حضرت موسی (ع) تا انبیای پرشمار بعدی، با شرک مبارزه کرده اند اما با سیری در تاریخ آیین یهودیت مشاهده می گردد قوم بنی اسرائیل در مقطعی ضمن گریز از دین، به گوساله پرستی روی می آورند. بنی اسرائیل هنگامی که مشاهده کردند حضرت موسی (ع) در مراجعت از طور سینا تاخیر کرد، نزد هارون (ع) رفتند و از او درخواست کردند تا برای آنان خدایی بسازد. آن حضرت، موضوع را به موسی (ع) اطلاع داد و خواست آنان را هلاک کند اما بر اثر شفاعت وی از این کار صرف نظر کرد. در قرآن کریم نیز در این باره ذکر شده است، شماری از یهودیان از دین موسی (ع) می گریزند و گوساله پرستی می کنند.^۲

حضرت عیسی (ع) نیز در آغاز تلاش نمود تا توجه انسان ها را به باطن دین و هدف شرایع یعنی ایمان جلب نماید. اما با این وجود، در آیین مسیحیت نیز مواردی از دین گریزی مشاهده شده

۱. ابراهیم اصفهانی، پیشین: ۱۴.

۲. قرآن کریم، سوره طه، آیات ۸۵ - ۸۸.